

САҢА ОЛОХ

№ 40 (11968) ● Алтынньы 18 күнэ, 2024 сыл, бээтинсэ ● 12+

Бу
нүөмэргэ

Бэлиэ түгэн

Дьыэ ахсын күөх төлөн
сылааһынан угуттуур/3

Кэпсиэхпин баҕарабын

Биир идэ, биир тэрилтэ
бэриниилээх үлэһитэ/4

Дьыллар уонна дьоннор

Уот төгүрүктээһинтэн,
хоргуйууттан тыыннаах
хаалбыт саха кыыһа/5

Саха бастакы балеринатын аатын үйэтиттэллэр

Улууска — бу күннэргэ. Чурапчы нэһилиэгэр
Аксения Посельская аатынан улуусса арылынна/2

Уөрүүлээх түгэн кыттылаахтара.//СЕМЕН ЖЕНДРИНСКИЙ ТУНЭРИИТЭ.

Чурапчыга күн-дьыл туруга

Алтынньы
18 күнэ
БЭЭТИНСЭ

Алтынньы
19 күнэ
СУБУОТА

Алтынньы
20 күнэ
БАСКЫҤЫАННА

Алтынньы
21 күнэ
БЭНИДИЭНЬНИК

Алтынньы
22 күнэ
ОПТУОРУНЬУК

Алтынньы
23 күнэ
СЭРЭДЭ

Алтынньы
24 күнэ
ЧЭППИЭР

-6° -13°

-10° -16°

-9° -18°

-10° -18°

-11° -19°

-10° -18°

-9° -17°

Тэттик

“Чуораанчык” уһуйаан кэлэктиибэ “Саҥа олох” хаһыакка көхтөөхтүк суруйтарда

Чэпчэтиилээх сурутуу кэмин мүччү туппакка,
Мугудай нэһилиэгин «Чуораанчык»
уһуйаан кэлэктиибэ кэлэр сыл бастакы
аҥаарыгар «Саҥа олох» хаһыакка бары 100%
суруйтардылар.

“Биһиги кэлэктиип «Саҥа олох» хаһыакка
бука бары суруйтардыбыт. Сахалыы тыыннаах
оройуоммут биир-баар суох хаһыатын
сонуннарын сэргээн аабыт. Улуус,
өрсөспүүлүкэ сонуннара, оройуонга
ытыллар тэрээһиннэр, дьаһаллар, туруу
үлэһит биир дойдулаахтарбыт, араас туһалаах
суруйуулар уода матырыйааллар бэчээттэнэн
тахсаллар”, — диэн “Чуораанчык” уһуйаан
сэбиэдиһэ Аксиния Сивцева тус санаатын
үлэстэр. Санатан эттэххэ, «Чуораанчык»
уһуйаан быһыл 65 сыллаах үбүлүөйүн
бэлиэтиир.

Үлэбитин өйүүр, көхтөөх дьоммутугар
эрэдээксийэ аатыттан барба махталбытын
тиэрдэбит. Атын нэһилиэктер, тэрилтэлэр
холобур онгостон улууспут хаһыатыгар
сурутун диэн ыгырабыт.

Кытаанахха плейстонцен кэминээҕи унуохтар көһүнүлэр

Килэнки бөһүөлэгин олохтоохторун уонна
өрсөспүүлүкэ учуонайдарын улаханньык
интэриэһиргэтэр плейстоцен (сэлии фауната)
кэминээҕи кыыллар унуохтара көһүннэ. Өссө
бу сайын, эмиэ Килэнкигэ керамика таастар
кыраамталара итиэннэ Саха сирин кэлинги
неолитын кэминээҕи таас онгоһуктары
булбуттара.

Терентий Пономарев үчүгэйдик билэр
сирдэринэн ааһан иһэн ыһылла сытар
унуохтарга кэтиллэ түспүт. Улахан, кэтит
уонна ураты быһыылаах унуохтары көрөн,
Терентий Иванович сэргээбит.

Исписэлиистэр көрөн баран сорохторо
чахчы сэлии унуохтара ону ааһан, бизон
итиэннэ түүлээх носорог кыраамталара эмиэ
буолуохтарын сөбүн сабаҕалаабыттар.

Бу булумньу суолтата олус улахан.Мантан
сиэттэрэн эрэгийиэн фаунагыгар итиэннэ
түгү былыргы флоратыгар сырдык уоту
саҕахтарын сөп.

Чурапчы эдэр дуобатчыта Россиятааҕы күрэхтэһиигэ кыайда

Алтынньы 2-12 күннэригэр Краснодар
кыраайыгар ыччаттарга дуобакка (ПОДА)
Бүтүн Россиятааҕы күрэх буолан ааста.
Чурапчы улууттан Д.П.Коркин аатынан
өрсөспүүлүкэтээҕи спорт оскуолатын
II-с кылааһын үөрэнээччитэ Ангелина
Седалищева өрсөспүүлүкэ чизин
көмүскээн, ситиһилээхтик кыттан кэллэ.

Уопсайа, 12 регионтан талыллан кэлбит 27
спортсмен сытыы оонньуулары көрдөрдүлэр.
Түмүккэ Ангелина барыларыттан чорбойон,
чемпион үрдүк аатын ситистэ. Бу улахан
кыайы Ангелина тириэньэрэ Ая Ильинична
Кычкина дьяныардаах үлэтин түмүгэр
ситиһилиннэ.

Эдэр кэскиллээх спортсменга өссө үрдүк
кыайылары баҕарыабын.

Өрөспүүбүлүкэ сонуннара

Сага Стратегияны дьүүллэхэр сиэссийэ ыытылынна

Айсен Николаев Арасыйыа Бырабытталыстыбатын Бэрэссэдээтэлэ Михаил Мишустин ыппыт дойду сириҥ-уотун сайыннарыга аһамыт сага Стратегияны дьүүллэхэр сиэссийэҕэ кытынна. Докумуон бу сыл бүтүүтэ биһэргэниэхтээх. Эрэгийиэннэр бэйэлэрин этиилэрин киллэрбиттэр. Стратегия дойду национальнай сыалларын ситиһэргэ бары эрэгийиэннэргэ дьон олохун хаачыстыбата сөптөөх буоларыгар туһуламмыт. 2200 тирэх нэһилиэнньэлээх пуун баар буолуохтаах.

Ил Дархан гаас пуорумугар кытынна

Айсен Николаев дойду Судаарыстыбаннай сэбиэтин хамыһыһыатын «Энергетика» хайысхатыгар мунһаһын ыытта. Эрэгийиэннэргэ гаастааһын уонна гаас ис ырыынага сайдыытын, чуолаан социальнай гаастааһын бырагырааматын, гаас оттукка тырааныспары көһөрүү, электроэнергияны онорон таһаарыыга гааһы туттуу тустарынан дьүүллэстилэр. Дойду Бэрэсидьиэнэ Бырабытталыстыбага Газпромы кытта гаастааһын инники 10 сылга былаанын онорорго соруудахтаабыта. Билигин гаастааһын дойду 72 эрэгийиэннигэр ыытыллар.

Ил Дархан «Газпром газомоторное топливо» ХЭУо генеральной дириэктэрин Сергей Комисаровы кытта көрсүһүүтүгэр гаас мотуорун уматыгын эйгэтин сайдыытын уонна бу хайысханы өйөөһүн дьаһалларын, гааһынан сапыраапкалыыр инфраструктура сайдыытын туһунан дьүүллэстилэр, бу эйгэҕэ Саха сиригэр үлэлиир хампаанньалар былааннарын, сага ыстаансыйалар тутулууларын боппуруоһун көрдүлэр.

Тыа хаһаайыстыбатын сайыннарыга үбүлээһин улаатар

Айсен Николаев Саха сирин агропромышленной комплексын үлэһиттэрин уонна бэтэрээннэрин Арасыйыага тыа хаһаайыстыбатын уонна астыыр-үөллүүр салаа үлэһиттэрин күнүнэн эбэрдэлээтэ. «Кэм-кэрдии аһар, олох сайдан иһэр, ол эрэри тыа сирин сыралаах үлэтэ суолтата үрдүк, ханнык даһаны ыарахаттартан толлубакка, тыа сиригэр озорор, сүөһү иитиитигэр, тыа хаһаайыстыбатын бородуксууһатын онорон таһаарыыга сыралаахтык, таһаарылаахтык үлэлиир дьоммут өрөспүүбүлүкэбит сайдыытыгар сүдү кылааттарын киллэрэллэр», - диэн бэлиэтээтэ. Аграрийдары өйүүбүт, ааспыт алта сылга тыа хаһаайыстыбатын сайыннара судаарыстыбаннай бырагыраамалары үбүлээһин биллэ улаатта, үлэ өссө да салһанар диэн эбэрдэҕэ этиллэр.

Ыспыраапканы электроннай көрүнгүнэн биэриэхтэрэ

Сэтинньи 1 күнүттэн байыаннай дьайыыга кыттыбыт Арасыйыа байыаннай сулууспалаахтара, атын биэдэмистибэлэр үлэһиттэрэ, баҕа өттүнэн барбыттар байыаннай дьайыыга кыттыбыттарын биһэргэтэр ыспыраапкаларын электроннай көрүнгүнэн ылар кыахтаныахтара, Саха сирэ суруйар. Саха сирин бырабытталыстыбатын бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Георгий Степанов алтынны 14 күнүгэр брифингэ иһитиннэрбитинэн, манньык ыспыраапкалар сэтинньиттэн Судаарыстыбаннай өнгө порталыгар баар буолуохтара.

СӨ Ил Дарханын уонна Бырабытталыстыбатын пресс-сулууспата.

Саха бастакы балеринатын аатын үйэттитэллэр

Улууска — бу күннэргэ. Чурапчы нэһилиэгэр Аксения Посельская аатынан улууска арылынна

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ

Чурапчы нэһилиэгэр элбэх оҕо-лоох дьыа кэргэнгэ аһамыт «Кэнчээри» түөлбөтүгэр 150-ча кэрингэ ыалга уһаайба сирэ аһамыта. 2024 сыл бэс ыйын 13 күнүгэр нэһилиэк дьокутааттары Сэбиэтин быһаарыытынан, 81 нүөмэрдээх уураахха олобуран, бу түөлбэ уулуссатыгар Аксения Васильевна Посельская аатын ингэрбиттэрэ.

Онон алтынны 14 күнүгэр, Чурапчы уонна Хоптоҕо нэһилиэктерин дьаһалталарын көбүлээһиннэринэн, педагог, балерина Аксения Васильевна сырдык аатыгар барельеф үөрүүлээх аһыллыыта буолла.

«Биһиги нэһилиэкпит Аксения Посельская үбүлүйдээх сылыгар анаан киэн далааһыннаах үлэ былаанын ылыммыппыт ыраатта. Онон биһирдэстэринэн, киэн туттар киһибит аатын үйэттитэн сага түөлбөҕэ бастакынан кини аата ингэрлибитэ бэлиэ түгэн буолла. Түгэниэн туһанан, «Чурапчы нэһилиэгэ» тыа сирин түөлбөтин баһылыгар Владимир Сивцевкэ, нэһилиэк дьокутааттары Сэбиэтин бэрэссэдээтэлигэр Василий Гуляевка, нэһилиэк дьокутааттарыгар, нэһилиэгим дьонугар-сэргэтигэр, убаастабыллаах Дария Ивановнаҕа, Айаал Прокопьевичка улахан махталбытын тирэрдэбит», - диэн Хоптоҕо нэһилиэгин баһылыга Алексей Бурцев эттэ.

Бэлиэ түгэнгэ улуус баһылыгын 1-кы солбуйааччы Егор Сивцев, Чурапчы нэһилиэгин баһылыгын

1-кы солбуйааччы Уйгулан Туласынов, Чурапчы улуһун култуураҕа управлениетын начаалынньыга Петр Гуляев, Дьокуускайдааҕы Аксения уонна Наталья Посельскаялар ааттарынан балетнай оскуола дириэктэрэ Дария Дмитриева, Аксения Посельская сиэнэ, Наталья Посельская уола, урбаанньыт Андрей Нолаан, «Куоһалы» ТОС салайааччыта Федора Седалищева кытыннылар.

«Эбэм туһунан бэрт кылгастык аһыннаахха, кини наһаа сымнаҕас, холку, олус ыалдьытымсах киһи этэ. Миигин кырабыттан батыһыннара сылдьыбыта, олус элбэх биллиилээх үгкүүһүттэн саҕалаан, үрдүкү сцена артыыстара бэл диэтэр, оннооҕор, 1976 сыллаахха Олимпиацтарбыт триумф онорор кэмнэригэр бүтүн Дойду сүүмэрдэммит хамаанда-та кэлэн ыалдьыттаан барбыттар. Араспаанньам атын, ол эрэри улахан уолум Аркадий Посельский диэн итиэннэ кыра сиэммит эбэтин толору аатын сүгэн Наталья Посельская диэн, бүтүн эмиэ кэлистэ, кэһээнни кэнсиэргэ кыттар. Онон утум салһанар, эбэлэрин, хос эбэлэрин ааттары ааттатар ыччаттар үүнэн иһэллэр», - диэн Андрей Николаевич ахтан-санаан ааста.

Ыспыраапка

Посельская Аксения Васильевна — педагог, саха бастакы балерината Хоптоҕо нэһилиэгин Мэлдьэһи учаастагар 1924 сыллаахха ахсынны 24 күнүгэр күн сирин көрбүтэ.

1941 сылтан саҕалаан, Дьокуускай-

дааҕы мусукаалынай-художественнай училищеҕа классическай үгкүүнэн дьарыктаммыта, маньаха манна сөптөөх уруктары уопуттаах педагог-балетмейстер И.А. Керинтан, кинини сэргэ О.Г. Зими́на уонна С.В. Владимиров биэрбиттэрэ. 1942 сыллаахха Саха Судаарыстыбаннай тыйаатыра — Саха мусукаалынай-драматическай тыйаатырынан буолбута, ол кэмгэ, алтынныга аан бастакытын, Аҕа дойду Улуу сэриитин тиэмэтигэр гитлеровскай Германияны утары охсуһууга аналлаах балет киһэтэ тэриллибитэ.

1944 сыл балаһан ыйыгар Саха АССР ускуустубатын дьыалаларын управлениетын быһаарыытынан, Аксения Посельская Улахан тыйаатыр хореографическай училищетыгар, РСФСР үтүөлээх артыыһа Н.И. Тарасоваҕа үөрэнэр дьолго тиксиптэ. 1947 сыллаахха бэс ыйын 29 күнүгэр, Саха мусукаалынай-драматическай тыйаатырыгар «Сир симэһэ» диэн бастакы сахалы балет туруоруллубута, бу дьүһүйүү Кыайыы дьингээх символунан ааттаммыта.

1956 сыллаахха Саха мусукаалынай-драматическай тыйаатырыгар үлэлээбитэ. Ол кэнниттэн 1960-1964 сс. ити тыйаатырын балетнай труппатыгар бастакы педагог-репетиторунан үөрэнээччилэрин дьарыктаабыта.

1966 сыллаахха Дьокуускай өрөспүүбүлүкэтээби култуурунай-сырдатар училищетын иһинэн, Аксения Васильевна кыттылаах хореографическай отделение аһыллыбыта, кини оно сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ итиэнэ олохун тиһэх сылларыгар диэри классическай үгкүү уонна композиция предметигэр үөрэппитэ.

Кэрэ эйгэтэ. Мугудайга — тыыннаах дорҕоон дьоро киһэтэ

Наталья СИБИРЯКОВА

Мугудай нэһилиэгин Г.Е.Скрябин аатынан «Эйгэ» норуот айымньытын дьыэтигэр биһир умнулубат чаҕылхай киһэ буолан ааста.

Ол курдук, тыыннаах муусуканы киэн эйгэҕэ тарҕатар, көбүлүүр, ыллыыр-туойар ВИА-лар Мугудайтан «Дархан», Чурапчыттан «Күөрэгэй», Дьокуускайтан «Омурҕан», Одьулуунтан «Чэчир», Уус Алдантан «Тыыннаах», Хатылыттан «Табык», Сылантан «Кыл түгэнэ» уонна Г.П.Башарин аатынан Сылан орто оскуолатын оворонун «Сырдык күүс» бөлөхтөрө «Дархан» бөлөх гитаристара, ырыаһыттары Василий Смирников 55 уонна Николай Пухов 65 үбүлүйдээх саастарын бэлиэтиир дьоро күннэрин чэрчитинэн, кинилэри эбэрдэлээн сезону арыһар манҕайгы тыыннаах дорҕоон түһүлгэтин ыытыллар. Бэлиэ тэрээһини улуустааҕы Олонхо киинин салайааччыта, тыыннаах муусука хамсааһынын көбүлээччи Дмитрий Попов иилээн-саҕалаан

тэрийдэ.

Кэнсиэр үөрүүлээх чааһыгар Василий Смирниковка, Николай Пуховка истиг эбэрдэ тылла-ра ананнылар, улуус култуураҕа управлениетын начаалынньыгын солбуйааччы Максим Смирников, Мугудай нэһилиэгин баһылыга Николай Аммосов, «Эйгэ» норуот айымньытын дириэктэрэ Радислав Катаков, Чурапчы улуһун ВИАларын түмсүүтэ Эбэрдэ суруктары итиэннэ Василий Исаковичка СӨ култуураҕа уонна духуобунай сайдыыга министиэристибэтиттэн «СӨ уус-уран самодетельноһын бэтэрээнэ» түөскэ анныллар анал бэлиэни, «Мугудай нэһилиэгин сайдыытыгар кылаатын иһин» бэлиэни, Чурапчы улуһун баһылыгын Махтал суругун, култуура управлениетын улуус уус-уран самодетельноһын сайдыытыгар кылаатын иһин «Сцена бэтэрээнэ» бэлиэни, Николай Михайловичка өр сыллаах таһаарылаах үлэтин, култуура сайдыытыгар тус кылаатын иһин Чурапчы улуһун култуураҕа управлениетын Бочуотунай грамотатын,

«Ил Түмэн» судаарыстыбаннай мунһаһын Бочуотунай грамотатын, СӨ култуураҕа уонна духуобунай сайдыыга министиэристибэтиттэн «СӨ уус-уран самодетельноһын бэтэрээнэ» түөскэ анныллар анал бэлиэни ытыс тыаһын добуһуолунан туттардылар.

Дьэ, уонна добун дорҕоон добуһуоллаах тыыннаах ырыа киһэтэ дьыэрэйдэ. Манна мустубут көрөөччүлэр даһаны ытыстарын тыаһын кэрэйбэккэ бэлэктээн, хас ырыа аайы чэпчэкитик ойон туран үгкүүлээн биэчэри сэргэхситтилэр. Уус Алдантан анаан-минээн кэлбит «Тыыннаах» бөлөх мусукааннара биэс ырыаны толорон кэнсиэри олус диэн киэргэттилэр, байыттылар, Сылантан кэлбит оҕолору, эдэр дьону эмиэ олус диэн астына иһиттибит, хас биһирдии ырыаларын, инструменнарга ооньбуулларын сэргэтибит. Кэнсиэри көрөн олорон, кырдык даһаны, тыыннаах муусука инникилээх, кэскиллээх, дуораһыйар тыыннаах дорҕоону биһир, кэрэхсиэр дьон үгүс эбит диэн киһи-чакчы даһаны үөрэр, астынар.

Дьийэ ахсын күөх төлөн сылааһынан угуттуур

Бэлиэ түгэн. Тья сириҥ гаастааһын федеральнай бырагырааманан Хатылыга гаас ситимигэр элбэх ыал дьийэтэ холбонон, үөрүүлэрэ улахан

Анна ЗАХАРОВА

Хатылыга историяҥа кириэр улахан бэлиэ түгэн тосхойдо. Ол курдук, 2025 сылга дьэри регионнары гаастааһын федеральнай бырагыраама чэрчитинэн бу нэһилиэккэ былырын уонна быйыл үлэ ыытыллан, күн бүгүн дьийэлэр 70 % күөх төлөҥгө холбоннулар.

Хатылыга үөрүүлээх түгэн.

Гаас олоххо кириитин үөрүүлээх түгэнигэр Өрөспүүбүлүкэ Бырабыыталыстыбатын бэрэссэдээтэлэ Кирилл Бычков, улуус баһылыга Степан Саргыдаев, СӨ Бырамыысыланнаска министириҥ бастакы солбуйааччы Михаил Кириллин, “Сахатранснефтегаз” тэрилтэ, “Восток Капитал” бэдэрээччигэр тэрилтэ бэрэстэбиитэллэрэ, нэһилиэк олохтоохторо, улуус уопсастыбаннаһа кытыннылар.

Тэрээһин спортивнай куттаах, элбэх оҕолоох **Марина, Геннадий Кривошапкиннар** тэлгэлэригэр буолла. “Биһиги 7 оҕолоохпут, мин оскуолаҥа грекнеринэн үлэлиибин. Кэргэним Марина Семеновна оҕолорун көрөн олоһор. Дьийэбитин 2014 с. туттан кирибиппит, 14×6 иэһнээх. Сонно киин иттиги ситимигэр холбообуппут. Оттон быйыл социальнай гаастааһын субсидиятынан гааска көһөрдүбүт. Дьийэбит сылаас, абыранныбыт. Аспытын эмиэ гааска буһарынабыт. Түргэнэ-тарана сүрдээх. Россия, үрдүкү салалталарыгар, улууспут, нэһилиэкпит дьаһалталарыгар, гаас тэрилтэтин үлэһиттеригэр барҕа махталбытын тиэрдэбит”, — дьийэ ыал аҕа баһылыга **Геннадий Кривошапкин** үөрүүтүн үлэһиннэ.

Санкт-Петербурга буола турар аан дойдутааҕы гаас форумуттан “Газпром” бырабылланнаһын бэрэссэдээтэлэ **Алексей Миллер**, РФ Энергетикаҥа министириэ **Сергей Давидов**, “Газпроммежрегионгаз” ге-

неральнай дириэктэрэ **Сергей Густов** федеральнай бырагырааманан гааска холбонмут уонна гаас утаҕа тардыллыбыт Россия 25 регионун кытта видеонан быһа холбонон, эҕэрдэлэрин тиэртилэр. Арасыйыа үгүс нэһилиэнньэлээх пууннарыгар күөх төлөн холбонута олорор усуллубуйаны тупсарыыга, олох-дьаһах туруктаах буоларыгар көдүүһүн, суолтатын туһунан санааларын үлэһиннилэр.

“Өр сылларга күүппүт ыра санааҕыт туолар үөрүүлээх күнүтүнэн Хатылы нэһилиэгин олохтоохторун эҕэрдэлиибин! Дойдубут Бэрэсидьиэнэ Владимир Путин көбүлээһининэн, нэһилиэнньэлээх пууннары гаастааһын бырагыраама иитинэн ыытыллыбыт үлэ-хамнас эһиги нэһилиэккитигэр олоххо кириэ. Баараҕай суруктары толорууга **Алексей Миллер** салайар “Газпром” тэрилтэ ылсан энкилэ суох улахан үлэни-хамнаһы тэрийдэ. Ил Дархаммыт **Айсен Николаев** сатабыллаах салайытынан бырайыактар кэмигэр олоххо кириэллэригэр чопчу былааннаах үлэ-хамнас ыытылынна. Онон үрдүкү салалтабытыгар итиэһинэ гаас кириитигэр үгүс сыраларын ууран үлэли сылдьар өрөспүүбүлүкэбит туһааннаах тэрилтэлэрин үлэһиттеригэр, улуус, Хатылы нэһилиэгин дьаһалталарыгар, гаас тэрилтэтин үлэһиттеригэр махталбын тиэрдэбин. Хас биридии дьийэ күөх төлөн холбонон, уйгулаах, нус-хас олоҕу түстэтин!

Сайды саҥа саҕахтарын дьийэ дьулуһан иһин”, — дьийэ тус эҕэрдэтигэр Бырабыыталыстыба бэрэссэдээтэлэ **Кирилл Бычков** итиэһинэ Хатылы нэһилиэгэр гаас ситимин тардыыга дьонун кылааттарын киллэрсибит үлэһиттэргэ Махтал суруктары туттарда.

“Былырын баччаларга гаас утаҕа эһиги нэһилиэккитигэр тардыллан, 30-тан тахса ыал холбонмута. Оттон күн бүгүн 125 дьийэ күөх төлөн кириэ. Түгэнинэн туһанан, Дойдубут Бэрэсидьиэнигэр **Владимир Путин**га, Ил Дархаммытыгар **Айсен Николаевка**, Өрөспүүбүлүкэбит Бырабыыталыстыбатыгар, **Кирилл Евгеньевичкэ**, бири дойдулаахпытыгар **Михаил Афанасевичка**, үгүс сыраларын уурбут “Сахатранснефтегаз” кэлэктиибигэр, Чурапчытааҕы туһааннаах тэрилтэлэргэ, нэһилиэк дьаһалтатыгар, олохтоохторугар истин махталбын тиэрдэбин. Мана даҕа-тан билиһиннэрдэххэ, улууспут 7 нэһилиэнньэлээх пуунугар гааһы киллэри үлэтэ ыытыллар. Күн бүгүн 2900-чэкэ ыалга холбонно”, — дьийэ улуус баһылыга **Степан Саргыдаев** эҕэрдэ тылыгар эттэ уонна Махтал суруктары дьонун кылааттарын киллэрсибит гаас тэрилтэтин үлэһиттеригэр үөрүүлээх түгэнэ туттарда.

Салгы нэһилиэк олохтоохторун аатыттан СӨ норуот хаһаайыстыбатыгар үтүөлээх үлэһитэ, Хатылыттан улуус Сэбиэтин дьокутаата **Ульяна**

Атласова тэрээһин кыттылаахтарын эҕэрдэлээтэ: “Бу нэһилиэккэ баһылыгынан үлэлиир сылларбар гаас киллэриитин туруорсубутум. Оччолорго, санаан көрдөххө, олус уустук курдуга. Ол эрэри өрөспүүбүлүкэбит салалтата, улууспут дьаһалтата туруорсуубун өйөөн, нэһилиэгим дьон-сэргэтэ миэхэ эрэнэн туран, утары үбүлээһингэ кыттыһан, икки сыл иһигэр бу баараҕай бырайыак олоххо кирибитинэн, махталбын тиэрдэбин. Бу ситиһиит — бука барыбыт кыайыта!” — дьийэ этэн туран, нэһилиэккэ аны саҥа култуурунай сынньалан киинин тууутун өрөспүүбүлүкэ үрдүкү салалтатыттан туруоруста.

Бу нэһилиэк историятыгар кирибит умнуллубат үөрүүлээх түгэнгэ олохтоохтор санааларын иһиттибит.

Хатылы нэһилиэгин олохтооҕо **Яков Алексеев** өр сылларга тырахтарыһынан үлэһэбит. Былырын социальнай субсидиянан дьийэтин гааска холбоппут. “Урукку сылларга дьийэбитин маһынан оттон олоһубуппут. Гаас кириэн олус сынньаланнык кыстаан абыранныбыт. Гарааспын эмиэ гааска холбоппутум. Тымныы ыйдарга икки эбийиэк, уопсайа 150-ча кв иэһнээх дьийэлэргэ 6-7 тыһ. солкуобайы төлөөтүм. Оһох оттуута бириэмэҥин ылар бөҕө буоллаҕа. Илэнсыйэн, ретро маллары мунньуунан дьарыктанан эрэбин. Табылыннаҕына, кэлин мусойу дуу, муннук дуу тэринэр былааннаахпын, көстөн иһиэҕэ. Онон тья сириҥ дьонун олоһун чөлчөппит гаас кириитэ — барыбыт үөрүүтэ. Россия, Өрөспүүбүлүкэ уонна улууспут, нэһилиэкпит салалталарыгар, туһааннаах тэрилтэ салайааччыларыгар улахан махталбын тиэрдэбин”.

Раиса Федорова, бизнсийлээх: “Нэһилиэкпитигэр былырынныттан гаас ситимин холбоһун саҕаламмыта. Быйыл

иккис түһүмэҕэр дьийэм холбоһо. Маһынан оттон олоһубуппут. Мас бэлэмнээһиниттэн, оһох оттортон босхолонон абыранныбыт. Дьийэбит сып-сылаас, оһох оттуута үгүс бириэмэҥин ылар эбит, эмискэ илэнсыйэ түстүбүт, онон тустаах дьарыкка бириэмэ ордоруттан астына сылдьабын. Гаас кириитигэр үлэһэспит үрдүкү салалталарга, улууһум, нэһилиэгим дьаһалталарыгар, гааһы олоххо киллэрсибит бары үлэһиттэргэ истинник махтанабын”, — дьийэ үөрүүтүн үлэһиннэ.

Оттон Хатылы нэһилиэгин баһылыга **Вячеслав Попов**: “Биһиги нэһилиэкпитигэр быйыл гаас ситимин тардыы иккис түһүмэҕэ ыытыллан, билигин 70% холбоннубут. Быйыл, уопсайа, 204 ыалга кириэхтээбиттэн билигин 125 дьийэ гаас кириэ. Былырын 36 ыалга кирибитэ. Онон уйгулаах олоһуппут уһансыбыт “Сахатранснефтегаз” үлэһиттеригэр, Бэрэсидьиэммитигэр **Владимир Путин**га, Өрөспүүбүлүкэбит Ил Дархаммыгар **Айсен Николаевка**, улууспут баһылыгар **Степан Саргыдаевка**, бу кэскиллээх бырайыак олоххо кириитигэр үгүс өрүттээх үлэни-хамнаһы тэрийбит урукку баһылыкпытыгар **Ульяна Атласова**га, солбуйааччынан үлэһэбит **Афанасий Дьячковскайга** нэһилиэгим дьонун-сэргэтин аатыттан барҕа махталбытын тиэрдэбит”, — дьийэ.

Кырдыга да күөх төлөн көмүс утаҕа тья сиригэр дьийэ ахсын кириитэ — дьон-сэргэ олоһун-дьаһаҕын тупсарыыга дьонун олугу түстүүр, сынньалан, нус-хас олоҕу мэкитиэлиир, үүнүү-сайдыы сырдык аартыгын арыйар буоллаҕа. Маныаха туһуламмат федеральнай бырагыраама салгы үлэлээн, аны сотору кэмнэн **Сылан** нэһилиэгин дьонугар-сэргэтигэр үлүскэн үөрүүнү, умнуллубат түгэни тосхойуо дьийэ эрэниэтин.

Спорт. Василий Гоголев турнирыгар кыайыылаахтар быһаарылыннылар

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ

Алтынньы 11-12 күннэригэр, Чурапчы нэһилиэгэр **Александр Федотов** аатынан спорт уораҕайыгар 17 улуустан 233 бөҕөс икки көбүөрүнэн тустан, спорду сэргээччилэргэ умнуллубат түгэннэри бэлэтээтилэр.

Уолаттар төһө да саҥа тустан саҕалаан эрэр буоллаллар, чабылхай кирииллэри көрдөрдүлэр. Икки күннээх хапсыһы

түмүгүнэн биһиги улууспуттан кыайыылаахтары билиһиннэрэбит. Ол курдук, 35 киилэҕэ **Эрнест Семенов** 2 миэстэ, 38 киилэҕэ дьэри ыйааһыннаах бөҕөстөргө **Ерлан Федосеев** чемпион оттон **Олег Малышев** уонна **Владимир Борисов** 3-с буолары ситистилэр. Салгыы 41 киилэҕэ дьэри ыйааһыннаах бөҕөстөргө **Марат Яковлев** үһүс миэстэҕэ тигистэ. 44 киилэҕэ дьэри ыйааһыннаахтарга **Эльдар Березкин**, 48 киилэҕэ **Уйусхан Васильев**, 52 киилэҕэ **Александр Попов**

үһүөн иккис миэстэни ыллылар. Оттон 57 киилэҕэ дьэри ыйааһыннаах бөҕөстөргө **Владимир Слепцов** кыайыы өрөгөйүн биллэ. 62 киилэҕэ дьэри ыйааһыннаах бөҕөстөргө **Никон Сивцев** 3-с бириистээх миэстэни ситистэ. Салгыы 75 киилэҕэ **Богдан Слепцов** эмиэ 3 миэстэни сурунна. Оттон 85 киилэттэн үөһэ ыйааһыннаах бөҕөстөргө **Айаар Михайлов** 2 миэстэ, **Мичил Иванов** 3 миэстэ буолдулар.

Кыайыылаахтар бука бары мэтээллэринэн, гармотала-

рынан, өйдөбүннүк бириистэринэн наҕаарадаланнылар. Маны таһынан **Д.П. Коркин** аатынан ЧРСИО математикаҕа учуутала туруорбут анал бириистэринэн **Марат Яковлев**, **Никон Сивцев**, **Уйусхан Васильев**, **Александр Попов**, **Айаар Михайлов**, **Ерлан Федосеев**, **Эльдар Березкин** наҕаарадаланнылар. **Николай Романович Дьячковскай** анал бириистин **Олег Малышев** тутан үөрүү-көтүү буолла. Оттон чулуу бөҕөс **Василий Гоголев** анал бириистин хаһаайынынан **Дьон**

куускай куораттан 35 киилэҕэ дьэри ыйааһынна бастаабыт **Айдын Находкин** буолла.

Түгэнинэн туһанан, тэрийээччилэр бары успуонсардарга, тириэньэрдэргэ, кыттааччыларга, Чурапчы улууһун дьаһалтатыгар, Чурапчы улууһун дьаһалтатын спорка управлениетыгар, улуустааҕы ДЮСШ салалтатыгар, күрэхтэһиини тэрийиигэ сүүрбүт-көппүт уолаттарга бука барыларыгар дьийэ махталларын тиэрдэллэр.

Биир идэ, биир тэрилтэ бэриниилээх үлэһитэ

Кэпсиэхпин баҕарабын. Улуустаабы «Сага олох» хаһыат төрөөбүт күнүнэн солбуллубат бэчээттээччи Федор Протодияконов туһунан сырдатабыт

Наталья СИБИРЯКОВА

Киһи киһиттэн уратыта диэн дыкты даҕаны. Биир да дьылба үүт-үкчү хатыламат, биир да киһи кимиэхэ да сүүс бырыһыан майгыннаабат. Онон хас биирдии киһи туспа кэрэлээх, туспа суоллаах-иистээх, олохун устуруйата интэриэһинэй кинигэ тэнэ тиһиллэр.

Бүгүнгү хаһыакка сырдатыхпын баҕарар дьоруойум — олус сэмэй, ыһа-тоҕо кэпсээнэ суох киһи. Кини улуустаабы «Сага олох» хаһыат солбуллубат бэчээттээччитэ — Федор Протодияконов. Алтынны 15 күнэ — 1931 сыллаахха тапталлаах хаһыаппыт бастакы нүөмэрэ тахсыбыт бэлиэ күнэ. Онтон сиэттэрэн, бу тэрилтэбэ 35-с сылын энкилэ суох харыс да халбарыйбакка үлэли сылдьар Федор Алексеевичтын сэхэргэстибит.

«Мин типографияба 1989 сыллаахха 18 саастаахпар үлэли кирибитим. Оччолорго типография уонна эрдээксийэ биир күрүө иһигэр турар тус-туһунан тэрилтэлэр этэ. Директорунан Петр Михайлович Массажев, эрдээктэринэн Петр Иннокентьевич Попов үлэли сылдьаллара. Настаабынныгым ССРС Бэчээтин туйгуна Светлана Павловна Монастырева буолбута», — диэн кэпсиир Федор Алексеевич. Манна бэлиэтээн эттэххэ, Светлана Павловна Новосибирскайдаабы полиграфистары үөрэтэн таһаарар профтехучилищени бүтэрэн кэлбит анал үөрэхтээх бэчээттээччи, типография үлэтин барытын баһылаабыт бастын полиграфист буолан саҥа оскуоланы бүтэрбит 18-таах Федор Протодияконовы кынатан аныгар ылан үөрэтэн-такайан, эдэр киһиэхэ бастын настаабыннык буолбута. Оччолорго тэрилтэ сүрүн «костяга» бу Новосибирскайдаабы полиграфистар училищеларын бүтэрбит эдэр эрчимнээх ыччаттара этилэр.

«Кириээт даҕаны, нэдиэлэ курдук үөрэнэн баран тута бэчээттээн барбытым. Хаһыат нэдиэлэбэ үстэ 3,5 тыһыынча кэрингэ экзemplарынан бэчээттэнэрэ. 90-нүс сыллар саҥаларыгар мунутаан 4-тэн тахса тыһыынча экзemplарга тийэ сылдьыбыппыт. Ол кэмнэргэ хаһыат билигин курдук судургутук көмүүтэргэ оҥоһуллубат, барыта илиинэн бэчээттэнэн, сибиниэс буукубаларынан тангыллан оҥоһуллар этэ. Онтон бэрэбиэркэлэнэн бэчээткэ бардаҕына, дьэ, биһиги үлэбит саҕаланар. Холобур, 4000 хаһыаты бэчээттиргэ 9 чаас массыынан иннигэр тураһын. Суруналыыс суруйар, эппиэттиир сэкирэтээр, эрдээктэр бэрэ-

Улэ кэмигэр.

бизрэкэлээн көннөрөллөр, линотипистар, наборщиктар талан, танган, халыыпка киллэрэн оҥороллор, онтон биирдэ бэчээккэ барар. Ол иһин үксүн түүннэри бэчээттиир буоларбыт. Бэчээттиир массыына моһуоктааба-таҕына, 8-9 чаас кэрингинэн бүтэрэбин. Сорох ардыгар олус кыһылаахтык аккаастаан, алдьанан ыксатан ылааччы. Клишени (хаһыат хаартыската) пластырь курдукка сыһыаран баран бэчээттиир этибит. Онтуката тымныыга хоннон хаалан эрэйдиир этэ. Саамай кыһыгата диэн — бу бэчээттээн бүтэрэн эрдэххэ, клише хоннон түһэн алдьанан хаалар. Оччоҕо барытын хаттаан бэчээттигин. Биирдэ арай, Мария Николаевна эрдээктэрдирин саҕана, түүн үс чаас диэки бэчээтти турдахпына, кинилэр хаһыа да буолан куораттан тийэн кэлдилэр. Оруобуна кириэн истэхтэринэ, соруйан гыммыт курдук, клишем көттө, эбии-тин массыынам көлүөһэтин аныгар кириэн биэрэн, төрүт да өрүһүлтэтэ суох тырыттан хаалла. Аны ол клишени хасты да устууканы биэрбэттэр, наар биирдиини эрэ ытталлара. Хата, куораччыттар истэригэр Терентий Кардашевскай баар буолан: «Арба, биир клише баар этэ», — диэн эрдээксийэттэн тахсан булан киллэрбитэ. Онон олус үөрбүппүн билигин да умнубаппын. Ол суоҕа буоллар, эмиэ санаттан бэчээттиэхтээх этим», — диэн хаһыаппыт дьоруойа урукку кэмнэри санаан ылар.

1995 сыллаахха «Сага олох» хаһыакка эрдээктэринэн Гаврил Попов анаммыта. Хаһыат 70 сылын көрсө, 2001 сыллаахха тахсыбыт «Чурапчы хаһыата» кинигэбэ Гаврил Гаврильевич бэйэтин ахтытыгар: «Мин үлэбин саҕалыыр кэммэр эрдээксийэ уонна типография тус-туһунан расчётнай счётаах, салалталаах тэрилтэлэр этилэр. Урдүкү бас бэринэр тэрилтэбит «Сахаполиграфиздат» НППК этэ. Биир төбөлөөх эрээрикки аҥы үлэли олоһорбут хайдах эрэ табыгана суоҕа.

баар үлэбэ барытыгар сыстаҕас, нууччалыы эттэххэ, «мастер на все руки» киһи. Ол курдук, кини кассирдыыр даҕаны, курьердыыр даҕаны, харабыллыыр даҕаны, хаһыаты көмүүтэргэ тангар даҕаны, полиграфическай бородуксуйа оҥорсор даҕаны... Мин тус бэйэм эрдээксийэбэ 2007 сыллаахха аан бастаан үлэли кирибитим. Оччолорго эрдээктэр Афанасий Афанасьевич Захаров этэ. Номнуо офсетнай бэчээккө көһөн, хаһыат көмүүтэргэ оҥоһуллар, тангыллар буолбут аныгылыы кэмэ. 2009 сыллаахха эрдээксийэ саҥа дьизитигэр көһөн, улуус дьаһалтата, Бэчээт департамена уонна эрдээксийэ сөбүлэн түһэрсэнэр хаһыаты бэчээттиир сабыс-саҥа «Hamada» массыына ылыллан туруоруллубута. Федор Алексеевич онно үөрэнэ охсон, хаһыаппыт сагалыы тыһынын саҥа массыынаба бэчээттэнэр буолбута. Мин көрдөхпүнэ, кини уопускаба да баран сынньаммат курдуга. Сайын типография өттүттэн уопускаба барбыттары барыларын кэриэтэ солбуйа хаалара, онтон аны бэйэтин уочарата кэлэн сынньана бардаҕына даҕаны, хаһыат тахсар күнүгэр нэдиэлэбэ үстэ кэлэн бэчээттиирэ.

«Үлэбиттэн иллэн кэмигэр тугунан дьарыгыргарын ордоһун?», — диэн ыйыттаахха Федор Алексеевич: «Урукку кэмнэргэ иллэн буоллум эрэ, утаппыты кинигэ ааҕар этим. Уопускам кэмэ наар күһүн хойут эбэтэр кыһыары түбэһэр буолан мунхаҕа сылдьааччыбын», — диэн олус сэмэйдик хоруйдуур. Кырдыга даҕаны, кини олус

элбэҕи ааҕар буолан, хайа да эйгэбэ билиитэ киэн, олус грамотнай.

Холку майгылаах,
тэрилтэ ытар
тэрээһиннэригэр,
субуотунньуктарга
көхтөөхтүк кыттар,
ким да көрдөһүүтүн
быһа гыммат
көнө, чиэһинэй
кэлэктиип биир
тутаах киһибитин
бэйэбит испитигэр
Феденка диэн
таптаан ааттыыбыт.

Кини сыралаах, бэриниилээх үлэтэ сыаналанан, Чурапчы улуунун, нэһилиэтин, СӨ бырабытталыстыбатын, Ил Түмэн Бочуотунай грамоталарынан, Махтал суруктарынан наҕараадаламмыта, «Үлэбэ килбиэтин иһин» бэлиэ, «СӨ Бэчээтин туйгуна» аат хаһаайына. Бу 35 сыл тухары типография, эрдээксийэ иһигэр буолар уларыһылары барытын этинэн-хаанынан билбит, көрбүт-истибит кэм кэрэһитэ киһи кини баар. Ол аайы төттөрү түһэн хаалбакка, сайдыыны, олох хаамыытын кытта тэнгэ хардылаан иһэр, тас көрүгүнэн төрүт да уларыбат Федор Алексеевичка, Феденкабытыгар, өссө да иннин диэки эрэллээхтик баран иһэргэр, идэбэр бэриниилээхтик үлэли сылдьар соҕотох тэрилтэбэр уһуннук, таһаарылаахтык үлэлииргэр баҕарабыт!

Сынныаланта, 2002 с.

Уот төгүрүктээһинтэн, хоргуйууттан тыыннаах хаалбыт саха кыыһа

Дьыллар уонна дьоннор. Эдэркээн кыыс Ленинград блокададыттан нэһиилэ тыыннаах эргиллэн, аны ол күһүн Чурапчы көһөрүллүүтүгэр баран, тонгууну-аччыктааһыны, өлүүнү-сүтүүнү иккистээн көрсүбүтэ

Прасковья МЕСТНИКОВА

Түөйэлэр ытыктыыр, киэн туттар киһибит Анастасия Тихоновна Старостина Аҕа дойду Улуу Сэриитин, блокадаламмыт Ленинград көмүскэлин уонна Чурапчы көһөрүллүүтүн кыттылааҕа, тыыл, педагогическай үлэ бэтэрээнэ быйыл төрөөбүтэ 100 сылын туолар.

Анастасия Тихоновна 1924 с. алтынны 14 күнүгэр Аччабар нэһилиэгэр Анна, Тихон Старостиннар дьэ кэргэннэригэр төрөөбүтэ. Балтараа эр сааһыгар төгүрүк тулааһа хаалан, эдьийинээн абаҕаларыгар итиллибиттэрэ. Бастакы 4 кылааһы Лухаадаба, Ханылга (Түөйэҕэ тэриллибит 4 кылаастаах оскуола үлэлээбит сирдэрэ), отгон 5-7 кылаастары Дьокуускайга, 1940 с. Ленинградтаағы Тыйаатыр институтугар, Саха сиригэ Иискусство дьыалатын сүрүннүүр тэриитэ направление тынан, сүүмэрдэммит 34 оҕо иһигэр киирсэн барсыбыта. 1940-1941 үөрэх сылыгар билиилээх профессор Леонид Макаров салайар, Саха национальнай устуудьуйатыгар 1-кы кууруска олус көхтөөхтүк үөрэммитэ; чаҕылхай, хатыламмат уратылаах куурус быһытынан биллибитэ; кинилэри «Могучая студия» диэн институтка ааттыллар...

1942 сыллаахха блокадаламмыт Ленинградка үөһэттэн саба түһүүттэн көмүскэниигэ нэһилиэнньэни барытын тардыбыттара. Настяны олохтоох санитарнай этэрээт хамандырынан анаабыттара. Институт устудьуоннара Ленинградтааҕа өстөөх таанкаларыгар мэхэйдиир улахан ханаабалары хаһыга, баррикадалары онорууга бэс ыйын 30 күнүттэн тахсыбыттара. Анастасия Тихоновна: «Кууллары кумабынан толоро-толоро, киһи үрдүгүн саҕа гына кыстаабыппыт. Оо, онно ол куул хам-аччык дьонго ыараханын эриэхсит! Көмөлөөн

сыһан-сөһөн, сэниэбит эстэн, нэһиилэ уйуттан хаамар буолан үлэттэн төннөрбүт», — диэн ахтара. Аны ити үлэлэрин кэнниттэн, олорор институттарыгар кэлэн, үөһэттэн саба түһүүттэн көмүскэнэр этэрээт байыастарын быһытынан, дьуһуустубаҕа тахсаллара, санитардаан чугастаагы госпиталларга бааһырбыттары-ыарыһахтары көрөллөрө.

«Бааһырбыттарга хаангытын туттарын!» диэн ынырыгы буолбутугар, Настя Старостина 7 ый тухары, блокада саамы ынырыктаах бастакы кыһыныгар хаанын туттарбыта. Кини: «Биридэ ылыммыт эбэхээтэли-тибэбиттэн akkaстанарбын — дезертирдээһин курдук санырым», — диэн кэспиирэ.

Уот төгүрүктээһинтэн, хоргуйууттан кыл-мүччү тыыннаах хаалбыт аҕыс саха кыыһа 1942 сыл, олунньу 28 күнүгэр Ладога күөлүн «Олох суолунан» эвакуацияланан тахсыбыттара. Бэрт эрэйдээхтик айаннаан, Дьокуускайга бэс ыйын 2 күнүгэр кэлбиттэрэ. Аны ол күһүн дьонун кытта Чурапчы көһөрүллүүтүгэр баран, ынырыктаах тонгууну-аччыктааһыны, өлүүнү-сүтүүнү иккистээн көрсүбүтэ.

Эдьигээннэ Настя кыыс сүөрбэ өһүлэрин таһынан, олохтоох оскуолаҕа быстах учууталлаабыта биллэр. Көһөрүллүүттэн улахан дьэ кэргэнтэн үһө эрэ буолан эргиллибиттэрэ: иппит ийэтэ Балбаара, Настя бэйэтэ уонна быраата Коля.

Дойдуларыгар Түөйэҕэ эргиллибиттэригэр, балаҕаннарын мала-сала, иһитэ-хомуоһа мэлийэн, түннүгэ-үөлэһэ суох тураахтыыра. Эмиэ санаттан олох өгөстөн, киһи-хара буолар мөккүөрүгэр турумууттара...

Анастасия Тихоновна Ста-

ростина сэрии кэнниттэн Чурапчы педучилищетын бүтэрэн, бастаан Төлөйгө, Дьаарыллааҕа учууталлаабыта. 1952 с. Дьокуускайдаағы учуутал институтун бүтэрбитэ, Ленскэй оройуонугар Бэчинчэ орто оскуолатыгар история, конституция, география предметтэрин үөрэппитэ. 1953-1955 сылларга Сылан 7 кылаастаах оскуолатыгар үлэлээбитэ.

Ол кэмнэргэ Сылан оскуолатыгар үөрэппит оҕото Григорий Макаров:

«Күндү ытыктыыр Учууталбыт Анастасия Тихоновна!

Эн биһигини, тыа оҕолорун, элбэххэ үөрэппитин. Үөрэппитин, сэрии ыар тыһынын билбит буолангыны, олоҕу сыаналыырга; дьонго истин сыһанга, кэрээ-сырдыкка тардыһарга; астаһас тиийбэт, кыһалҕалаах кыпчылҕан да кэмгэ модун санааны хаһан да булгуруппат буулаҕа дьулуурга! Ол иһин, Эн үөрэнээччилэрин, биһиги, олоххо суолбутун таба тыйаннабыт. Махтанабыт Эйиэхэ, күндү Учууталбыт!» — диэн ис-сүрэхтэн тахсар махтал тылларын 1987 с. суруйбута. Сыланга учуутал уопсайыгар олорон, И.А.Гончаров «Обломов» кинигэтин түүнэри сахалыы тылбаастаабыта, «Золушка» остуоруйаны нуучча тылынан режиссердаан туруоруута оройуонна хайҕаммыта.

1957-1962 сс. Алаҕар 7 кылаастаах оскуолатыгар үлэлээбитэ.

1962-1969 с. диэри Түөйэҕэ алын сүһүөх оскуола сэбиэ-диссэийинэн, учууталынан үлэлиир, интэринээт астаран, элбэх оҕо онно олорон үөрэнэн, дьон махталын ылбыта. Дойдутун дьон кинини «Учуутал Настаа» диэн ытыктаан ааттыыллара, оччотооҕу кэмгэ омуна суох кинини учаастак-

Ленинградка үөрэнэр сылларыгар.

ка быраас суоҕар быраас, милииссийэ суоҕар милииссийэ, ким туох кыһалҕалааһынан сүбэлэтэр-ыйдарар, бары түгэнгэ наада буолар ураты билиилээх киһинэн билинэллэрэ. Ол кэмгэ учаастакка, нэһилиэккэ соҕотох сырдатар күүһүнэн учуутал этэ. Кини солбуллубат дакылааччыт, лектор, агитатор, хаста да олохтоох Сэбиэт дьоку-таата, быыбар аайы сэкирэтээр буолара.

Түөйэҕэ оскуола сабыллы-бытын кэнниттэн Чурапчытаағы спорт интэринээт-оскуолатыгар история, нуучча тылын уонна литературатын учууталынан өр сылларга үлэлээбитэ. «Үлэтигэр олус кыһамнылааҕа, оҕолорго чинг билиини биэрэрэ, итэҕэни кытта эйэлэспэт көнө, ирдэбиллээх этэ. Дьонуннаахтык үлэлээн үөрэппит оҕолоругар, алгыспыт дьонугар үтөө өйдөбүлү хаалларбыта» — диэн бииргэ үлэлээбит дьонно ахталлара.

Анастасия Тихоновна «Ленинград оборонатын иһин» мэтээлинэн, үүнэр көлүөнэни иитиигэ-үөрэтиигэ сыралаах үлэтэ элбэх грамоталарынан, махтал суруктарынан бэлиэтэммитэ, «Коммунисты үлэ удар-

нига» үрдүк ааты сүкпүтэ, Чурапчы сэлиэнньэтин Вочуотун Кинигэтигэр киллэриллибитэ.

Анастасия Тихоновна Старостина 2007 сыл, олунньу 7 күнүгэр Дьокуускай куоракка олохтон барбыта. Көмүс унуо-бун тапталлаах дойдутугар Түөйэҕэ туспуттара.

Кини аатын сүгэр Түөйэ-тээҕи оскуола-сад оҕолору иитиигэ-үөрэтиигэ Майя Васильевна Новгородова салайытынан ситиһиилээхтик, айымньылаахтык үлэлиир. Оскуола үлэһиттэрэ А.Т. Старостина үтөө аатын үйэтити-гэ, ыччаты, оҕолору патриотическай тыһынгга иитиигэ кини хаан-уруу дьонун, үөрэнээччилэрин кытта араас өрүттээх үлэлэри, былааннаах тэрээһин-нэри сылын ахсын ытан кэллэ. Ол курдук үлэлээбит оскуо-латын таһыгар өйдөбүннүк дуоска ыйанна, дьонун олоҕун сырдатар-кэспиир кинигэлэр табыстылар, Түөйэ-тээҕи оскуо-ла-сад А.Т. Старостина үрдүк аатын сүктэ, кини кыһын С.Н. Старостина уонна сизинин Н.А. Федоров өйбүллэринэн бастын үөрэнээччилэргэ анал истипизидийэ олохтонно. Анастасия Тихоновна төрөөбүтэ 100 сылын көрсө оскуола-сад көбүлээһининэн искиби-эр уонна стела оҕоһулунна. А.Т. Старостина олоҕун туһу-нан иккис кинигэни суруна-лыыс Т.А. Маркова уонна кини үөрэнээччитэ А.П. Аржакова таһаараары, элбэх үлэни ыта сыйдыллар.

Анастасия Тихоновна — элбэх оҕону кэрээ-сырдыкка сирдээбит, үөрэххэ-билиигэ дьулуһарга, үлэни үрдүктүк тутарга уһуйбут, төрөөбүт дойдуга тапталы инэрбит, дйрин билиилээх, олоххо дьулуур-даах, холобур буолар буйун-учуутал. Биһиги, биир дойду-лаахтара, Анастасия Тихоновна үрдүк аатын түһэн биэрбэт гына үөрэнээхпит-үлэлиэхпит, сана кирииллэри дабайарга дьулуһохпун.

Чурапчытаағы спорт интэринээт-оскуолатын үөрэнээччилэринин.

АЛРОСА Арктика историятын үйэтитэргэ көмөлөһөр

Чинчийи. АЛРОСА салалтата төрүт олохтоох омултар култуураларын уонна үгэстэрин тутан сылдыаллара тыын суолталаабын өйдөөн, өйүүргэ быһаарбыта

Андрей ШИЛОВ

АЛРОСА Саха сиригэр үгэс социальнай бырайыагы олоххо киллэрэр. Ол иһигэр хоту сир аҕыах ахсааннаах төрүт олохтоохторун, кинилэр култуураларын уонна үгэстэрин үйэтитиригэ аналлыыттар эмиз бааллар.

Холобур, алмаас хампаанньата былырын РНА СС Гуманитарнай чинчийиилэргэ уонна хотугу аҕыах ахсааннаах норуоттар кыһаллаларыгар институту (мантан салгыы – РНА СС ИГИ и ПМНС) кытта сонун үлэҕэ ылсыбыттар.

Ол эбэтэр, институт Саха сиригэр алмаас хостуур, чинчийэр үлэ ытыллар сирдэригэр уонна онтон чугас баар ытык (сакральнай) сирдэри булталыыр, үөрэтэр уонна оннук сирдэри докумуонналар соруктамыта. Ол чинчийэр үлэ туох түмүгү, интэриэһинэйи көрдөрбүтүн бу матырыяалга билсэҕин.

Институт сыала-соруга ытык сирдэри булуу уонна хайдах-туох туруктаахтарын толору дьүһүйүү (описание), докумуоннааты эрэ буолбатах. Ону таһынан алмаас хостооччуларга анаан оннук сирдэри харыстыыр регламены оноруу ньымаларын торумнуур уонна Ытык сирдэри харыстыыр сыалтан АЛРОСА үлэһиттэрэ итинник сирдэргэ үлэлииллэригэр халбаннаабакка тутуһуохтаах чопчу быраабылаларын, кинилэргэ аналлыыт сүбэлэри таһаарыахтаах.

“Бу бырайыагы Хотугу аҕыах ахсааннаах төрүт олохтоох норуоттар ассоциациялара көбүлээбитэ. Ону АЛРОСА салалтата төрүт олохтоох омултар култуураларын уонна үгэс онгостубут олохторун укулаатын тутан сылдыаллара тыын суолталаабын өйдөөн, өйүүргэ быһаарыта үөрдөр. Бу иһинэ да хампаанньа сакааһынан, хотугу аҕыах ахсааннаах төрүт олохтоох омултар түөлбөлөөн олохтор сирдэригэр киирсэр АЛРОСА онорон таһаарыта ытыллар быһаахкаларын этнология эспэртиисэлэрин биһиги институттупт хаста эмэ ытан турар. Ону таһынан билимгэ таһаарыларбытын хампаанньа үгүстүк үбүлээбитэ”, – дири, история билимин дуоктара, РНА СС ИГИ и ПМНС дириэктэрэ Сардана Боякова.

Оттон манньк хабааннаах Ытык сирдэри чинчийи – биһиги өрөспүүбүлүкэҕэ кэнники уонунан сылларга аан бастаан ытыллыбыта. Ол да буоллар, туһааннаах институт учуонайдара этнология эспэртиисэтин оноро сылдьан, Ытык сирдэр тустарынан быһа

барыллаан иһитиннэриилэри хомуйбуттара баар эбит. Ону таһынан кинилэр эспирдэр, кыраайы үөрэтээччилэр, ытык кырдыаастар иһитиннэриилэригэр уонна олохтоох дьаһалталарга, түмэллэргэ, архыып докумуоннарыгар, бибилиотэкаларга, ол иһигэр олохтоох хаһыакка тахсыбыт чакчыларга тирэҕирэллэр. Туһааннаах сир олохтоохторуттан – охоттоодортан, табаһыттартан, аҕа ууһун саастаах дьонуттан – иһитиннэриилэри хомуйан, ону анаалыстаан, ырытан, тэҥнээн көрүүгэ ураты болдомтону уурбуттар. Ол түмүгүнэн онгоһуллубут отчуоту учуонайдар бу дьыл балаҕан ыйын 19 күнүгэр туттарбыттар.

“Сүрүн күүһү чопчу мизэстэтигэр тийгээн чинчийиигэ уурбуттук. Үлэ түмүгүнэн устуоруйа-култуура нэһилиэстэбинэ мэнэ сирдэрин анал реестрин онордубут. Онно уопсайа 50 эбийиэк киирдэ. Ол иһигэр Өлөөн национальнай нэһилиэгэр – 15, Ботубуйаҕа – 16, Садынга – 19 эбийиэк.

Бу Ытык сирдэр тайыыр кыраныссалара уонна координаттара толору киирэр пааспардарын онордубут, ландшабын толору дьүһүйэн (описание) киллэрдит уонна ону барытын хаартысканан ытаһалаатыбыт. Ону таһынан Ытык сирдэр пааспардарыгар тустаах сир туһунан суруйуу, бэлиэтээһин ханнык литэрэтиирэҕэ, кизиник иһитиннэрэр сирдэстибэлэргэ уонна хаһан тахсыбыттарын киллэрдит. Ону тэнэ бу Ытык сиргэ киллэриллибит сиргэ-уокка хампаанньа үлэһиттэрэ туох быраабыланы, сизэри тутуһан сылдыахтаахтарыгар, ол иһигэр бу эбийиэктэри харыстыырга туох үлэ барара сөптөөбүн туһунан ыйы-кэрдии биэрдит. Ытык сирдэр хоту сир төрүт, аҕыах ахсааннаах омултарын өйүгэр-санаатыгар, итэҕэлигэр, күннээҕи олохторугар тийиҕэ туттаах уонна сүҥкэн суолталаахтар. Ол иһин оннооҕу олохтоох дьаһалталарга эмиз бу ытык сирдэргитигэр анал иһитиннэрэр-биллэрэр ис хоһоонноох истиэнэлэри бэлэмнииллэригэр сүбэлээтибит”, – диэн Сардана Боякова кэпсээтэ.

Ураты, хатыламат булумньулар

Ытык сирдэргэ көстүбүт интэриэһинэй булумньулар тустарынан Өлөөн эбэҥки национальнай оройуонугар үлэлэспит, туһааннаах институт археология лабораториятын билимгэ старшай үлэһитэ, устуо-

руйа билимин дуоктара, Виктор Дьяконов кэпсиит:

●●● Биһиги таас үйэтээҕи былыргы дьон тохтоон-аараан ааспыт сирдэрин булбуттук. Онно киһи уңуоҕа көмүллүбүт сирдэригэр туруоруллубут мэнэ таастар, түһүлгэлэнэн олох-бут уонна сир-туом ыһыппыт сирдэрин онно, XX үйэҕэ диэри кэмгэ хотугу аҕыах ахсааннаах омултар олохторун ааспыт олохторун-дьаһахтарын уонна таба иһитин кытта быһаччы сыһыаннаах хаһаайыстыбаннай тутуулар оннулар баарын бэлиэтээтибит. Хайа хаспахтарыгар сир-туом толоруугар, толук уурутугар уонна тааһынан бэлэмнэнэр сэби-сэбиргэли, маһынан, уңуоһунан онгоһуллубут тэриллэри, ону таһынан сэби-сэбиргэли (ону “нуклеустар” дииллэр) онгосторго туттуллубут таас үлтүр-кэйдэрин уонна балыктыырга туттуллар уңуох гарпууна таба тайаммыппыт. Бу сирдэргэ неолит култууратын бэрэстэбиитэллэрэ олохторун ааспыттар.

Тааска уруһуйдаммыт сурруктары (писаницы) буллубут. Олор хас сыллааҕыта баар буолбуттарын быһаарар, чопчулуур үлэ өссө да – иннибитигэр. Баар, букатын да аан дойдуга түгүнүн үрдүнэн хоту сиргэ аан бастакы уруһуй эмиз буолуон сөп. Ол уруһуйга киһи, чуолаан ойуун быһыытыгар-таһаатыгар дьүөрэллэр, антропоморфнай уонна антропо-орнитоморфнай фигура көстөр. Түн былыргы дьон таас хайа хаспахар сир ичигэ олохтор, онон сибэтиэй сир диэн саныыллара, хаспах ааныгар чугаһаан, анаан үнэр-сүктэр үгэстээхтэрэ. Ол да иһин буоллаҕа, “Таһаралаах”, “Сэвэки” диэн ааттаабыт буолуохтарын сөп. “Сэвэки” диэн – эбэҥки тыла. Табаһыттары, булчууттары, балыксыттары араҥаччылыыр Үтүө санаалаах иччи, тыын (Дух) диэн тылбаастанар. Бу – толугу (жертвоприношение) уурар сир буолара.

Судаарыстыба кэлим реестригэр киирбит Таһаралаах диэн түн былыргы ойуулаах сир (писаница) букатын да атын сиргэ бэлиэтэнэ сылдьара олус соһучу буолла. Биһиги бөлөхпүт бу ураты, ханна да суох мэнэ сир чопчу кыраныссата ханан баарын чопчулаан биэрдэ.

Бу иһинээҕи Өлөөн оройуонугар ытыллыбыт чинчийи ааспыт үйэ 60-70-с сылларыгар буолбут. Археология мэнэ таастарын уонна биридимиэттерин улахан аңаарын ол оччолорго булбуттар. Ол курдук, биһиги иһинээҕи чинчийээччилэр, институт үлэһиттэрэ, булбут сүҥкэннээх баай кэллиэксийэлэрэ Өлөөн түмэлигэр хараллан сытар. Саха сиригэр эрэ буолбакка, Бүтүн Арасыйа да таһымыгар неолит эпоха-

тыттан саҕалаан Орто үйэлэргэ диэри кэмтэн хаалбыт 600 артефакка төрүт олохтоох норуоттар култуураларын уонна олохторун-дьаһахтарын көрдөрөр араас элбэх уңуох, таас уонна тимир биридимиэттэр түмүл-лүбүттэр. Бу – эталон кэллиэксийэ буолар. Кэллиэксийэ артефактара ханнык баҕарар археология түмэлигэр эбэтэр этнология мусуойугар да чөмчүүк суолталанар кыахтаахтар. Учунай этэринэн, толук ууруллар сириттэн манньк булумньу көстүбүтэ суоһун тэнэ. Онон Виктор Дьяконов кэнээһини да устуоруйа арийыта баар буолуон сөбүн сабаҕалыыр. Тоҕо диэтэххэ, Өлөөн улууһа өрөспүүбүлүкэҕэ мунутуур кизин сиринэн тайыыр, аны суол-иис суоһун, чиэски сир элбэҕин быһыытынан, оройуон сирэ олочту чинчийиллэ илигин бэлиэтээн эттэ.

Бу үлэ олус суолталааҕа ытык сирдэри эрэ кытта буолбакка, бобуулаах (табуированнай) сирдэргэ эмиз сыһыаннаах. Холобур, дьон сылдьара бобуулаах, кутталлаах сирдэр ортолоругар уос номоҕор киирбит Олгуйдаах эбэтэр уоспа, сотуун курдук сыстыганнаах ыарыылар туран, олохтоохтор имири эстибит сэрэхтээх сирдэрэ эмиз бааллар.

Отчуот түмүгүнэн: “Учуонайдар туруоруллубут соругу толору онордулар. Туһааннаах сирдэри туһаҕа таһаары наадата тириир түгэнигэр кинилэр үлэлэрин түмүгэ этнология эспэртиисэтин ытыгыта туһаныллыахтара. Ону таһынан быраактыкаҕа туһанар гына, ытык сирдэргэ сылдыы быраабылаларын оноруу суолтата улахан”, – диэн АЛРОСА Экология киинин айылҕа сирин уотун харыстабыллар уонна хоту сир аҕыах ахсааннаах омултарын кытта үлэҕэ салаатын начаалынньыга Алена Дьяконова санаатын үлэһиннэ.

Кини этэринэн, сокуон эйгэтигэр Ытык сирдэр тустарынан өйдөбүл суоһуттан сылтаан, үөскүүр итэҕэһи толорон, ситэрэн биэриэххэ наада: “Туох хайа-иннинэ бу боппууос аҕыах ахсааннаах норуокка таһыччы тыын суолталаах. Бу сир-уот кинилэр төрүт-уус олохсуйан, үөскээн-тэнийэн олохтор сирдэрэ-уоттара буолар, оттон ол сир кинилэр олохтор кэлбит олохторун укулаата, култууралара, төрөөбүт төрүт тыллара үйэтиригэр быһаарар суолталаах”.

“Биһиэхэ сокуон наада”

Учуонайдар бу чинчийи түмүгэр олоһуран, Ытык сир өйдөбүлүн уонна харыстабылын сокуонунан биэргэти, чинэ-

тии наадатын тоһоҕолоон эттилэр. Арктиканы чинчийи киинин үлэһитэ, Саха сирин Хотугу аҕыах ахсааннаах төрүт олохтоох норуоттарын ассоциациятын вице-бэрэсидьиэнэ Вячеслав Шадрин билигин баар дойдуга сокуоннарыгар “Ытык” уонна “сибэтиэй” (кэриэстэнэр диэххэ сөбө дуу?) (сакральнай, священнай) сир туһунан өйдөбүл суоһун бэлиэтиир. Арай итиннэ арыый чугас сокус “бэлиэ сир” (достопримечательные места) эрэ диэн баар. Бу өттүгэр үлэһити биһиги өрөспүүбүлүкэбитигэр да сангардыта саҕаламмыта. Күн бүгүнгү турутуунан федеральнай мэнэ таастар, бэлиэлэр (памятники) реестрдэригэр бүтүн Саха сирин үрдүнэн устуоруйа-култуура нэһилиэстэбинэ быһыытынан баара-суоҕа 21 эрэ эбийиэк киирэ сылдьар.

“Өрөспүүбүлүкэ таһымыгар ытык уонна кэриэстэнэр (сибэтиэй) сирдэр өйдөбүллэрин сокуонунан биэргэтиэххэ наада. Бу хайысхаҕа биһиги институттук уонна СӨ култуурунай нэһилиэстэбинэ эбийиэктэрин харыстабыллар департамена норуот документаарын кытта үлэлэһэ сылдьар. Олохтоох сокуону ылынан баран, бу билигин чопчуламмыт ытык сирдэрбит култуура нэһилиэстэбинэ эбийиэгин быһыытынан федеральнай реестргэ киирэллэрин туһугар дойдуга сокуоннарыгар бэлиэ сирдэр ис хоһооннорун, суолталарын диригэтэн биэргэргэ утумнаах үлэ барыахтаах. Оттон билигин биһиги үлэбит түмүгэр чопчуламмыт 50 эбийиэкпиттэн федеральнай реестргэ баара-суоҕа 4 Ытык сир киирэ сылдьар. Балар бары Өлөөн улуһугар бааллар. Оттон Саха сирин Арктикатыгар итинник сир сүүһүнэн ааһыллар, биһиги онтон быһкаа бырыһыанын халтыбыт. Ол кизин сиринэн тарҕанан, суола-иһэ суох, кый-ыраах сыталларыттан уонна административнай кыраныссалар ис-тас өттүгэр түбэһэн хаалалларыттан сэдиптэнэр. Онон бу өттүгэр өссө да сүҥкэннээх үлэ, чинчийи барыах тустаах. Биһиги олохтоох дьаһалталар уонна АЛРОСА хампаанньа өйбүлүгэр суоттанабыт”, – диэтэ Вячеслав Шадрин.

Кини олохтоох тон уустар (тунгусы) билигин курдук ханнык да кыраныссыны, хааччаҕы билиммэттэрин, таба мэччирэҥин батыһан, быдан кизин сиринэн тэлэһийэн сылдыбыттарын, олохторун бэлиэтээтэ. Кырдык, билигин баар аныгы нэһилиэктэр уонна оройуоннар кыраныссалара кэлин олохтохторо. Онон оччотооҕу тустаах оройуон ытык сирдэрэ билигин улуус сиригэр киирсибэт буолуохтарын эмиз сөп.

Сахамедстрах.

От щитовидки до диабета: как гормоны управляют нашей жизнью?

Эндокринная система — невидимый дирижёр нашего организма, управляющий всеми важными процессами, от обмена веществ до эмоционального состояния. Но что происходит, когда этот тонкий баланс нарушается?

Скрытые заболевания, такие как сахарный диабет и болезни щитовидной железы, могут развиваться медленно, нанося непоправимый вред здоровью. В этом интервью для АО СМК «Сахамедстрах» София Семенова, врач-эндокринолог высшей квалификационной категории, заведующая региональным эндокринологическим центром ГБУ РС(Я) «Якутская республиканская клиническая больница», расскажет, как вовремя распознать симптомы, какие существуют риски и что делать для профилактики этих опасных заболеваний.

София Иннокентьевна, расскажите пожалуйста, что такое эндокринные заболевания? Почему они часто остаются незамеченными до тех пор, пока не приводят к серьёзным проблемам?

Представьте себе, что ваше тело — это самый сложный механизм, где каждой деталью управляет компьютер, а гормоны — это те самые сигналы, которые передают команды этому компьютеру. Если система даёт сбой, машина начинает работать не так, как должна. Эндокринные заболевания — это, по сути, поломка в этой системе сигналов. Щитовидная железа, поджелудочная, надпочечники — все эти органы вырабатывают гормоны, которые управляют обменом веществ, настроением, энергией и даже тем, как вы реагируете на стресс. Когда что-то идёт не так, последствия могут быть разрушительными.

Звучит устрашающе. Какие симптомы могут сигнализировать о проблемах?

В том-то и дело, что эти «сигналы тревоги» при современном уровне жизни, насыщенном событиями могут быть малозаметными, особенно в начале. Многие списывают симптомы на то, что, к примеру, не выспались, или переработали. Вы чувствуете постоянную усталость, как будто даже после сна нет сил. Начинаете резко набирать или терять вес. Волосы выпадают, кожа становится сухой. Появляется странная нервозность или, наоборот, депрессия. Все эти симптомы можно списать на стресс или усталость, но на самом деле это может быть следствием гормональных нарушений. Например, гипотиреоз, когда щитовидная железа

не вырабатывает достаточно гормонов, может незаметно лишить вас энергии, ухудшить память, сделать вас медленным и апатичным.

Чем это опасно, если не обращать внимания на такие признаки?

Игнорирование подобных сигналов может обернуться серьёзным заболеванием. Возьмём, к примеру, сахарный диабет. Когда уровень сахара в крови постоянно высокий, страдают в первую очередь сосуды мелких и крупных калибров всех органов и систем. Последствия могут быть очень серьёзными. Это может привести к потере зрения, ампутациям конечностей, инсультам, инфарктам, почечной недостаточности. Гипертиреоз может заставить сердце биться так быстро, что это приведёт к его истощению. Эндокринная система — это скрытая сеть, и когда она рушится, организм может пострадать.

Какие заболевания входят в категорию эндокринных?

Сахарный диабет, заболевания щитовидной железы, проблемы с надпочечниками, ожирение — все это лишь малая часть того, с чем мы сталкиваемся. Щитовидная железа — настоящий «дирижёр» организма, и если она работает неправильно, это затрагивает абсолютно все системы. Но сахарный диабет — это вообще отдельная глава. Он стал глобальной эпидемией. По данным ВОЗ, около 10% населения страдают диабетом, и это только официальные данные.

Кто больше всего подвержен риску развития сахарного диабета?

Сахарный диабет второго типа может коснуться абсолютно каждого, особенно если человек ведет малоподвижный образ жизни или имеет избыточный вес. В группу риска также входят люди, у которых есть сердечно-сосудистые заболевания, такие как ишемическая болезнь сердца, артериальная гипертензия, перенесённый инфаркт или инсульт, а также женщины, родившие крупных детей (более 4 кг) и женщины с поликистозом яичников. Определённую роль играет и наследственность по сахарному диабету 2 типа.

В последние годы мы видим тревожную тенденцию: молодые люди, которые раньше вообще не входили в группу риска, начали всё чаще сталкиваться с диабетом. Основная причина — фаст-фуд, стресс, малоподвижность.

Неужели молодые люди уже в опасности?

Да, и это ужасает. Представьте ребенка или подростка с ожирением, который вместо того,

Сынныалангга

Hg	→					....дьаар	↑
	↙	Уот ...		Дубук, ситэритэ суох		Бу таҥаһы салбаан биэрээр	↓
							Муома хайата
	→						↘
Тиритэн баран, тымныһыны иһэн сыыстарыы		... суох тарбах →				Албас, сатабыл	
	→				↙		
				НКИК биир бизриитэ		Бэс ыйа – Үрүҥ ... Тойон ыйа	
			↓				
↙	Былыр өбүгэлэрбит мундуну хаһааньылар	Үс саха номоһор кирибит киһи		Үөһэ тахсыы	... абааһы	Бибилэтиэккээ сылдьааччы	
		↓		↓	↓	↓	
		Дьокутаат докумуона →					
			Чүөчээски ийэтэ →				
	↓	Бач... оҕо	Хаан аймах →				
Эчитымнытын →		↓	↙	Кыыс аата ... биридэ →			
Хотто →							Ас буолбатах ↓
	→					Баач... дьизн – кэтит ичигэс кур (эрг.) →	
Улахан үлэнэн, эрайинэн		Ку... холку киһи →		Саҥа быган эрэр күөх от →			
... гын →			Быа →				

«Сканворд: тэрийээччи ИП Данилова М.А. «ТААЙ сахалыы сканворд 3» ылылынна. Хаһыат 39 нүөмэригэр тахсыбыт сканворд эппиэттэрэ. Туруору: сизэрэ, эллада, эриэ, пугало, иин, эриэнэ, бука, эмэн, ис, эркээйи, си, ии, онголо, эндиэр, эминньэх. Сытыары: сүһүөхтээх, эрдэһин, Эриэппэ, эрэ, ньир, эпчиргэ, Рим, эргэнэ, кии, эниэ, кэрээн, Атос, киилэ, Арапаас, ох.

чтобы бегать на улице и играть в лапту или в футбол, сидит за компьютером, ест чипсы и запивает колой. Мы начинаем видеть у таких пациентов эндокринные нарушения, которые раньше были типичны только для взрослых людей старше 40 лет. Поликистоз яичников у девушек, избыточный вес и ожирение, инсулинорезистентность, которая может перерасти в диабет — всё это теперь угрожает молодому поколению.

Когда следует бить тревогу и идти к эндокринологу?

Если вы начали ощущать сухость во рту, жажду, стали много пить жидкости, много мочиться, стало хуже зрение, стали плохо заживать ранки, порезы, если появились колебания веса (прибавка или наоборот похудание), вас преследует постоянная усталость, вы испытываете необъяснимую нервозность или,

наоборот, апатию — пора идти к врачу. Проблемы с давлением, учащённое сердцебиение, проблемы с менструальным циклом у женщин — всё это может быть сигналом о том, что эндокринная система даёт сбой. Многие приходят, когда болезнь уже на поздних стадиях, и тогда лечение становится сложнее.

Какие существуют меры профилактики?

Прежде всего, здоровый образ жизни. Сбалансированное питание, физическая активность, отказ от вредных привычек. Особенно важно контролировать вес — это ключ к предотвращению множества эндокринных заболеваний. Что касается щитовидной железы, обратите внимание на йод. Недостаток йода может привести к серьёзным проблемам, поэтому йодированная соль должна быть вашим другом.

Регулярные обследования, и особенно хочу подчеркнуть, диспансеризация — самый важный элемент профилактики. Анализы крови могут выявить проблему на ранней стадии — и это касается прежде всего нарушений углеводного обмена: преддиабета и сахарного диабета. Ведь не зря говорят: болезнь легче предупредить, чем лечить.

АО СМК «Сахамедстрах» напоминает о бесплатной диспансеризации для тех, кто родился в: 2006, 2003, 2000, 1997, 1994, 1991, 1988, 1985 годах, а также для всех якутян 40 и старше лет.

С заботой о Вас и Вашем здоровье, АО СМК «Сахамедстрах»

Телефон Единого контактного центра здравоохранения РС(Я): 8 800 100-14-03 (звонок бесплатный). Центральный офис: г.Якутск, ул.Курашова, 44а.

БИЛЛЭРИИ / ОБЪЯВЛЕНИЕ

Анриан Иннокентьевич Макаров аатыгар 2015 сыллаахха Г. П. Башарин аатынан Сылан орто оскуолатын тохсус кылааһын бүтэрбитин туоһулуур 01404000002381 нүөмэрдээх аттестат сүппүтүнэн, дынгэ суобунан аабыллар.

**Улусный (районный) Совет депутатов
Муниципального района «Чурапчинский улус»
Республики Саха (Якутия)**

ШЕСТНАДЦАТАЯ (ОЧЕРЕДНАЯ) СЕССИЯ

РЕШЕНИЕ № 74

«17» октября 2024 года

**О проекте закона Республики Саха (Якутия)
«О внесении изменений в статью 13 Закона
Республики Саха (Якутия)
«Об охоте и о сохранении охотничьих ресурсов»»**

На основании статьи 62 Конституции (Основного закона) Республики Саха (Якутия) и статьи 20 Конституционного закона Республики Саха (Якутия) «О Правительстве Республики Саха (Якутия)» Правительство Республики Саха (Якутия), улусный (районный) Совет депутатов муниципального района «Чурапчинский улус» Республики Саха (Якутия), решил:

1. Поддержать прилагаемый проект закона Республики Саха (Якутия) «О внесении изменений в статью 13 Закона Республики Саха (Якутия) «Об охоте и о сохранении охотничьих ресурсов».

2. Направить настоящее решение в Государственное Собрание (Ил Тумэн) Республики Саха (Якутия).

3. Опубликовать в районной газете «Сана олох» и в сети Интернет на официальном информационном портале муниципального района «Чурапчинский улус».

Я.П. Оконешников,

Председатель улусного (районного) Совета депутатов,

С.А. Саргыдаев,

Глава МР «Чурапчинский улус».

КУТУРҔАН

Күндүтүк саныыр чугас бырааппыт, Мырыла бөһүөлөгүн олохтооһо, анал байыаннай дьайыы кыттыылааҕа

ПОПОВ Дмитрий Валерьевич

эдэр сааһыгар олохтон соһуччу туораабытынан, тапталлаах ийэтигэр Надежда Николаевнага, убайыгар Стасикка, эдьийдэригэр Юлияга, Аринага, балтыгар Нарыйага, эдьийдэригэр Клавдия Дмитриевнага, Глафира Дмитриевнага, Екатерина Дмитриевнага, убайыгар Степан Дмитриевичка, бары сиэн оҕолоругар, кийииттэригэр, күтүөттэригэр, чугас аймахтарыгар дириг кутурҕаммытын тиздэбит, аһыгытын тэнгэ үллэстэбит.

Павловтар, Габышевтар.

Соловьев нэһилиэгин олохтооһо, анал байыаннай дьайыы кыттыылааҕа, тапталлаах оҕото, бырааттара, убайдара

ПОПОВ Дмитрий Валерьевич

соһумардык олохтон туораабытынан, ийэтигэр Надежда Николаевнага, биригэ төрөөбүттэригэр, кийииттэригэр, күтүөттэригэр, эдьийдэригэр Клавдия Дмитриевнага, Глафира Дмитриевнага, убайыгар Степан Дмитриевичка, чугас аймахтарыгар дириг кутурҕаммытын тиздэбит.

Соловьев нэһилиэгин дьаһалтата, дьокуутааттарын Сэбиэтэ,
«Алгыс» кырдыаҕастар түмсүүлэрэ.

Кэбээйи Сэбээн Күөлүтүн төрүттээх Чурапчы нэһилиэгин олохтооһо

ЗАХАРОВА Валентина Николаевна

бу дьыл, алтынньы 10 күнүгэр ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, кыһыгар, кийииппитигэр Елена Сергеевнага, күтүөппүтүгэр Григорий Дмитриевичкэ, сиэннэригэр, бары аймахтарыгар, табаарыстарыгар дириг кутурҕаммытын тиздэбит.

Чурапчыттан Батариннар, Пудовтар,

Дьокуускайтан Батариннар, Мириинэйтэн Никитиннар.

Күндү аҕабыт, эһэбит, хос эһэбит, Саха Өрөспүүбүлүкэтин авиациятын Бочуоттаах бэтэрээнэ, Хоту көһөрүллүү кыттыылааҕа, «Ытык Сүбэ» бочуоттаах бэлиэ хаһаайына, Одьулуун, Чурапчы нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооһо, таптыыр кэргэнэ, аҕалара Дириг сэлээннэтин олохтооһо

ДЫДАЕВ Николай Ильич

бу дьыл, алтынньы 13 күнүгэр, 93 сааһыгар олохтон туораабытын бары билэр дьонугар диригник курутууан туран иһитиннэрэбит.

Оҕолоро, кийииттэрэ, күтүөттэрэ, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ.

Одьулуун Бабабатыттан төрүттээх ытык кырдыаҕастыт, Хоту көһөрүллүү кыттыылааҕа, сэрри тулаайаҕа, үлэ, авиация бэтэрээнэ, Чурапчы нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооһо

ДЫДАЕВ Николай Ильич

ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, оҕолоругар Василийга, Ольгага, Ильяга, Айталиаҕа, кинилэр дьиз кэргэттэригэр, бары аймахтарыгар дириг кутурҕаммытын тиздэбит.

Одьулуун нэһилиэгин дьаһалтата,
дьокуутааттарын Сэбиэтэ.

Үлэ, тыыл бэтэрээнэ, Хоту көһөрүллүү кыттыылааҕа, Одьулуун, Чурапчы нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооһо

ДЫДАЕВ Николай Ильич

олохтон туораабытынан, оҕолорун дьиз кэргэттэригэр, аймахтарыгар, чугас дьонугар дириг кутурҕаммытын тиздэбит.

«Чурапчы нэһилиэгэ» тыа сириг
түөлбэтин дьаһалтата.

Улаханньык ытыктыыр бэтэрээммит – Гражданскай авиация бочуоттаах үлэһитэ

ДЫДАЕВ Николай Ильич

уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, чугас дьонугар, аймахтарыгар, оҕолоругар, сиэннэригэр дириг кутурҕаммытын тиздэбит.

Авиапорка, метеостанцияга биригэ
үлэлээбит кэлиилэрэ.

Күндү убайыт, Хоту көһөрүллүү кыттыылааҕа, Саха Өрөспүүбүлүкэтин авиациятын Бочуоттаах бэтэрээнэ, «Ытык сүбэ старейшината» бэлиэ хаһаайына, Одьулуун, Чурапчы нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооһо

ДЫДАЕВ Николай Ильич

93 сааһыгар олохтон туораабытынан, оҕолоругар, сиэннэригэр, чугас аймахтарыгар дириг кутурҕаммытын биллэрэбит. Кини үйэтигэр бириг кинини кытта кыһырсан көрбөтөх үтүө майгыта, кинини сөхтөрөр мындыр өйө, дьонго-сэргэҕэ сылаас сыһыана, ыраас сэбэрэтэ биһиэхэ умнуллубат өйдөбүл буола сылдьыаҕа.

А.И. Поисеева, И.И. Поисеев, П.И. Поисеев
уонна кинилэр дьиз кэргэннэрэ.

Кэриэстэбил

Дьүөгэбит барахсан мөссүөнүн умнуохпут суоҕа

Дьүөгэбит – оҕо сааспыт доҕоро, оскуолаҕа бириг үөрэммит тапталлаах **Надябыт** биһиги ортобүтүттэн туораабыта бу дьыл, алтынньы 21 күнүгэр 40 хонууга туолар.

Дьячковская (Седалищева) Надежда Семеновна 1958 сыллаахха от ыйын 5 күнүгэр Чурапчы оройуонун Одьулуун нэһилиэгэр бэһис оҕонун күн сириг көрбүтэ.

Биһиги бастакы кылаастан саҕалаан, оскуолаҕа бүтэриэхпиттэн биригэ алтыһан кэлбиппит. Оҕо сааспыт очотооҕу оҕолортон уратыта суох ааспыта. Оскуолаҕаҕы кэмгэ октябрен, пионер онтон комсомолга киири – туспа умнуллубат кэрэ – бэлиэ түгэннэр этэ. Сайын сөтүөлээн, күөх окко күөлэһиэн, скакалкалаах, ыаллаах буола оонньоон күммүтүн билбэккэ атаарарбыт. Кэлин улаатан, 6-7 кылаастан саҕалаан, сайылыкка бириг-икки ый хамнаска ыанньыксыттары солбуйарбыт. Онон сайыммыт биллибэккэ ааһара.

1973 сыллаахха Одьулуун аҕыс кылаастаах оскуолатын бүтэрэн, 9-10 кылаастарга араас

оскуолаларынан тарҕаспыппыт. Үгүс оҕо Мындаҕайыга – Амма орто оскуолатыгар барбытара. Бастаан тийээн, санга интэринээт аһыллыар диэри, ыалга олорон үөрэммиттэ. Онтон интэринээт аһыллыбытыгар Одьулуун кыргыттарын барыбытын бириг хоско олохтообуттара. Надя ис-иһиттэн олус ыраас, тумбата, ороно куруутун бэрээдэктээх буолара. Кылаастар икки ардыларыгар араас күрэхтэһиилэр, кэнсиэрдэр буолуталыыллара. Үтүкүүбүт көстүүмүн илиибитинэн тиктэн кэтэрбит. Переменаҕа көрдүөргө бары куустуһан туран ыллыырбыт. Надя барыбытыттан чорбойон, ханнык да ырыа тылын барытын тийгээр диэри билэрэ. “Биһиги инники тылларын уонна куплетын эрэ ыллаһан хааларбыт”, – диэн ахталлар дьүөгэлэрэ.

Дьүөгэбит сүрдээх сэмэй, олус үтүө майгылаах, элэккэй, сымнаҕас майгылаах, наар барыбытыгар сүбэли-амалы, сырдыгынан сыдыааҕа сылдьар, наһаа кэрэ куластаах, ыллыыр талааннаах, олоххо көхтөөх, эрэллээх кыыс этэ. Уп-уһун, хоп-хо-

йуу сырдык суһуоһун ымсыыра, кэрэхсии көрөрбүт. Оскуола кэнниттэн кыргыттар тугустунан солхуоска үлэли хаалбыппыт. Надябыт очоттон эмчит буолар баҕата баһыйан, балыһаҕа санитарканан үлэли барбыта. 1982 сыллаахха баҕа санаатын толорон, медучилищеҕа үөрэнэ киирбитэ. Икки аҕаар сыл ситиһилээхтик үөрэнэн, фельдшер – акушер идэтин баһылаабыта. Онтон Чакырга үлэли сылдьан, 1984 сыллаахха бэс ыйыгар олоһун доҕорун, Хайахсыт уолун Коля Дьячковскайы көрсөн уруу тэрийбиттэрэ. Элбэх оҕолонон ийэ буолар дьолун билбитэ. Кыра дэриэбинэҕэ үлэ миэстэтэ суох буолан, идэтинэн үлэлээбэтэ. Үлэлээбитэ буоллар, дириг билиилээх, кыһамньылаах, үтүө суобастаах үчүгэй эмчит буолуо этэ.

Кэнники оҕолор улаатан, Социальной сулууспаҕа үлэһитинэн киирэн, Хайахсыкка кырдыаҕастары көрбүтэ. Үлэтигэр бэриниилээхтик, үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. “Хата эмчит идэм үлэбэр сүрдээбин туһалаата”, – дириг.

Колятын дойдутугар дьиз-

уот туттан, сүөһү-ас ииттэн наһаа үчүгэйдик олорбуттара. Санаатахпыт аайы Надябытыгар күүлэйдээн, хоһон-өрөөн дэлби күлэн-үөрэн ахтылҕаммытын таһаарарбыт, астынан аҕай кэлэрбит. Куруук элбэх астаах, ыраас-сылаас дьизэлээх, барыта уурбут-туппут курдук бэрээдэк буолааччы.

Оҕолоругар наһаа харыс-табыллаахтык сыһыаннаһар истин ийэ этэ. Кыһа быраас үөрэбэр үөрэнэр кэмигэр кыһыл оҕотун бэйэтэ көрбүтэ. Оттон кыра уолаттар үрдүк үөрэхкэ киирбиттэригэр, Колятынаан куоракка көһөн киирэн, санаа хоту барыта табыллан, дьиз, үлэ булан уолаттарын көрөн-истэн, үөрэттэрэн, үлэһит онортоотулар.

Надя онкодиспансерга 10-ча сыл үтүө суобастаахтык, бэриниилээхтик үлэлээн, “Дьокуускай куорат доруобуйа харыстабылыгар туйгуна” ааты ылбыта.

Холбурга сылдьар бастын хаһаайка этэ. Оҕолорун туһугар кыайбатаһын кыайара – барыларын дьиз-уот тэрийэн, үлэһит, ыал онортоон, сиэннэрин бөбөйдэһэн, ийэ, эбэ быһыытынан үрдүк анал дьонунук уонна чиэстээхтик толордо.

Дьүөгэбит Надежда Семеновна кыыс оҕо буолан төрөөн, дьоллоох оҕо сааһы, таптал дьолун амсайан, истин дьүөгэ, ийэ, эбэ буолар дьолун билэн орто дойдуга олоһор олорон ааста.

Биһиэхэ, дьүөгэлэригэр, мэлдьи сүбэли-амалы сылдьыбыт, үөрэ-көтө көрсөр сырдык мичээрдээх, үтүөкөн майгылаах күндү киһибит уһун ыарахан ыарыыттан биһиги кэккэбиттэн туораабыта олус хомолтолоох.

Күндүтүк саныыр дьүөгэбит Надябыт биһиги өйбүтүгэр-сүрэхпитигэр куруук тыыннаах, ахта – саныы сылдьыахпыт. Быдан дьылларга быраһаай!...

Оскуолаҕа биригэ үөрэммит
оҕо сааһын дьүөгэлэрэ.

“САНА ОЛОХ”
кылаабынай
эрдэктэрэ

ГОРОХОВА
Людмила
Владимировна

Түрүөтүчүлөр: СӨ Бырабытыалыстыбага, Саха Өрөспүүбүлүкэтин “Сахабэчээт” Сууһарыстыбаннай автономнай тэриитэтэ. Таһааргычы: СӨ “Сахабэчээт” ГАУ Таһааргычы аалырыһа: 677000, Дьокуускай к. Орджоникидзе уул. 31, 124 каб. тел./факс: (411-2) 34-39-17 e-mail: sakhabecheat@mail.ru. Российскай Федерация Роскомнадзор СӨ салгытаһыгар 2020 с. бэс ыйын 3 күнүгэр регистрацияламмыт нүөмэрэ – ПИ №ТУ 14-00559.

Эрдэтээҥи аалырыһа: 678670, Чурапчы сэл., П.П.Пинигина, 26 а. Төлөпүүнүгэрбит: эрдэттэргэр – 41-332, отделлар – 41-265. E-mail: sanaoloh@mail.ru, сайт: sanaoloh.ru, telegram: @sanaoloh

Ааптар сурутар элүүгэр санаа редакция позициятыгар мэлдьи сеп түбэтэр буолуох. Сурутка ыйылар чакчылар кырдыктаахтарыгар эппитини өһи ааптар тус бэйэтэ сүгэр.

Хаһыат 17.10.2024 с. бэчээккэ бэрилиннэ. Дьокуускай к. Виллоискай переулок, 20 №-дээх дьизитигэр, “Ю.А. Гагарин аатынан Дьокуускайдаагы өрөспүүбүлүкэтээҥи типография” АУО бэчээттээнэ.

Индекс: ПИ964. Тиража 1050. Кээмэйэ 2 бл. Хаһыат сыаната 24 солк. Хаһыат нэһилээҕэ биригэ: бээтинсэҕэ таһар.

@SANAOLOH